

Grindžiamosios teorijos tyrimo priemonių sudarymas: procesas, parametrai ir rezultatai

Ramunė Bagdonaitė-Stelmokienė¹, Vilma Žydžiūnaitė²

¹ Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, Edukologijos katedra, Jonavos g. 66, 44191 Kaunas, r.bagdonaitė@gmail.com

² Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, Edukologijos katedra, Jonavos g. 66, 44191 Kaunas, vilma.zydziunaite@vdu.lt

Anotacija. Straipsnyje aprašomas grindžiamosios teorijos tyrimo priemonių sudarymas: analizuojant skirtingas grindžiamosios teorijos atmainas, apibūdinamas procesas, pagrindiniai parametrai ir siejami rezultatai. Nepaisant tam tikrų metodologinių skirtumų tarp įvairių GT atmainų, esminis akcentas aptariant priemonių sudarymą yra judumas ir priemonių kintamumas. Viena vertus, šios ypatybės praplečia tyrėjo galimybes, kita vertus, susiduriama su informacijos perkrova, kurią tyrėjui tampa sudėtinga suvaldyti.

Esminiai žodžiai: grindžiamoji teorija, interviu, teorinė atranka, teorinis prisotinimas.

Įvadas

Grindžiamoji teorija (toliau – GT) laikoma viena populiariausių socialinių mokslų tyrimų metodologijų (Bluff, 2005; Mills, Bonner ir Francis, 2006; Charmaz, 2012; Kenny ir Fourie, 2014; Birks ir Mills, 2015). GT išpopuliarėjo 1967 m. pasirodžius B. G. Glaserio ir A. L. Strausso knygai „Grindžiamosios teorijos atradimas“ (angl. *Discovery of Grounded Theory*). Naujoji GT metodologija smarkiai pakeitė tuometinę socialinių mokslų tyrimų kryptį, suteikė jai naują požiūrį, pakeitė tradicijas ir įprastas praktikas (Charmaz, 2012). GT yra induktyvus metodas, kuriuo siekiama suformuoti teoriją naudojant sistemingą duomenų rinkimą, sintezę, analizę ir conceptualizaciją (Žydžiūnaitė, Virbalienė ir Katiliūtė, 2006). Remdamasis GT, tyrėjas kuria teoriją, kuri gali būti pritaikyta konkrečiam veiklos kontekstui.

GT kūrėjais laikomi B. G. Glaseris ir A. L. Straussas, tačiau jie rėmėsi skirtingomis intelektualėmis tradicijomis (Charmaz, 2008), tad ilgainiui įvyko GT skilimas ir šiuo metu yra išskiriamos kelios jos atmainos. Nors mokslininkai iki galo nesutaria, kiek jų yra, dauguma autorių pripažįsta tris pagrindines, turinčias savitą išraišką. Pirmoji iš jų – klasikinė (tradicinė) GT (B. G. Glaseris), antroji – sisteminė GT, siekusi išplėtoti metodinę GT schemą (A. L. Straussas ir J. Corbin), trečioji – konstruktyvistinė GT (K. Charmaz) (Bradley, 2010; Birks ir Mills, 2015). Greta šių, pagrindinių, galima paminėti dar kelias GT atmainas. A. E. Clarke (2005) yra postmoderniosios pozicijos atstovė, kurianti GT nuo postmodernizmo posūkio (angl. *postmodern turn*) (pagal Birks ir Mills, 2015). J. P. Breckenridge (2012) pateikia feministinę GT atmainą. Klasikinei GT atstovaujantis B. Glaseris (2002, 2004) kritikavo kitas GT atmainas ir teigė, kad tai nauji tyrimų metodai, prisidengiantys GT pavadinimu. Iki šiol vyksta skirtingas GT atmainas palaikančiųjų ginčai, tačiau visur pabrėžiami esminiai GT principai – teorinė atranka, nuolatinis lyginimas ir teorijos plėtojimas (Bradley, 2010).

Klasikinės GT atstovai vadovaujasi požiūriu, kad tikrovė turi būti atrasta nešališko tyrėjo, kurio neveikia išankstinės nuostatos, ir kad tik taip GT gali iškilti iš duomenų. Sisteminės GT atstovai (Corbin ir Strauss, 1990) pabrėžia aprašomumą; jie įvedė naujų duomenų analizės technikų, pabrėžė technines procedūras. K. Charmaz (2006, 2008, 2012) laiko konstruktyvistinę GT lanksčia priemone, o ne griežtos struktūros strategija. Ji teigia, kad tyrėjas nėra *tabula rasa* – jo matomas, suvokiamas ir patiriamas pasaulis veikia supratimą apie tikrovę, o kartu ir apie tiriamąjį reiškinį. Dėl to konstruktyvistinei GT būdingas duomenų interpretacijos aspektas. K. Charmaz (2006) teigimu, konstruktyvistinė GT grįžta prie pačių pirmųjų GT teiginių, autorė juos pertvarko pagal šiuolaikinius metodologinius reikalavimus. Konstruktyvistinė GT atmaina neturi griežtų taisyklių rinkinio – tai yra lankstus principų ir praktikos derinys. Vertinama individuali gyvenimo istorija ir asmeninė tyrimo dalyvių patirtis; teigiama, kad yra daug socialinės tikrovės atmainų, tad visi bandymai ją apibendrinti yra daliniai, nulemti ir apriboti konkrečios erdvės – laiko ir vietos (Charmaz, 2008).

GT remiasi indukcinė logika, t. y. tyrėjas pradeda ne nuo hipotezių ar teorijos, ne nuo bandymų ją patvirtinti ar paneigti, bet – priešingai – pradeda nuo duomenų rinkimo, tuo pat metu juos analizuoja ir galiausiai sukuria teoriją (Corbin ir Strauss, 1990). Duomenims rinkti pasitelkiami įvairūs metodai, o pagrindiniu laikomas nestruktūruotas arba pusiau struktūruotas interviu. Viena vertus, priemonės kaita praplečia tyrėjo galimybes, kita vertus, informacijos gausa sunkina jos valdymą, tad kyla nemažai metodinių klausimų. Jie toliau nagrinėjami šiame straipsnyje.

Esama daug mokslinių publikacijų, kuriose pateikiama įvairių tyrimų, atliktų pasitelkus GT metodologiją, ataskaitų. Randama nemažai teorinio pobūdžio straipsnių, kuriais siekiama konceptualizuoti pagrindinius GT parametrus (Bluff, 2005; Mills et al., 2006; Charmaz, 2006, 2008; Bradley, 2010; Birks ir Mills, 2015). Dėl skirtingų GT atmainų vis dar kyla neaiškumų, kaip reikėtų sudaryti tyrimui atlikti reikalingas priemones, tad kai

kuriose knygoose ir moksliniuose straipsniuose nagrinėjami konkretūs procedūriniai ar kitokie GT atmainų neatitikimai (Petružytė, 2008), tačiau skirtingos informacijos apie GT metodologiją gausa gali trukdyti tyrėjui suvokti esminius GT principus. Tad šiame straipsnyje keliamas **tyrimo klausimas**: koks yra GT tyrimo priemonių sudarymo procesas, parametrai ir rezultatai?

Tyrimo tikslas – apibendrinti GT tyrimo priemonių sudarymo metodologinius dėsningumus ir logiką, nagrinėjant skirtingas GT atmainas.

GT tyrimo priemonių sudarymas

Nors B. Glaseris (2004) teigia, kad GT yra atskira tyrimų metodologija, tinkanti tiek kokybiniais, tiek kiekybiniais duomenims bei jų deriniams, dažniausiai ši metodologija naudojama kokybiniais tyrimams. Tad šiame straipsnyje taip pat kalbama apie kokybiniais tyrimams tinkamą GT priemonių sudarymą. Aptariami pagrindiniai GT tyrimo priemonių sudarymo aspektai: procesas, parametrai ir rezultatai.

Procesas

Klasikinės GT atstovai prašo tyrėjų, kad šie pradėtų tyrimą turėdami kuo mažiau išankstinių nuostatų, kad išliktų jautrūs gaunamiems duomenims ir nevertintų jų remdamiesi tam tikromis pasirinktomis teorijomis ar iš anksto iškeltomis hipotezėmis (Mills et al., 2006). Klasikinės GT tyrėjas prieš pradėdamas tyrimą turi būti tarsi *tabula rasa* (Clarke, 2005, pagal Birks ir Mills, 2015). Vis dėlto K. Charmaz (2006) teigia, kad tai neįmanoma, nes tyrėjas visada yra veikiamas savo praeities, istorijos, asmeninių nuostatų apie supantį pasaulį ir socialinę tikrovę. Tad tyrėjui būtina empatija, leidžianti atpažinti tyrimo dalyvių patirtį ir jai suteikiamą prasmę neatmetant savosios patirties, bet kartu su tyrimo dalyviu kuriant suvokimą apie tiriamą reiškinį (Charmaz, 2012). Išskyrus klasikinės GT atstovus, visų kitų GT atmainų atstovai teigia, kad pirmasis svarbus žingsnis pradedant taikyti GT yra *tyrėjo filosofinės pozicijos* pasirinkimas (Mills et al., 2006; Hussein, Hirst, Salyers ir Osuji, 2014; Birks ir Mills, 2015).

Kiekvieno asmens tikrovės suvokimas yra unikalus, nulemtas asmens istorijos ir konteksto. Asmeninė tyrėjo filosofija yra svarbi – ji apibrėžia, kas laikoma tikra ir kokios žinios apie pasaulį yra teisingos. Tad tyrėjas turi pasirinkti filosofinę poziciją, kad ateityje jo sprendimai dėl pasitelkiamos GT atmainos būtų metodologiškai pagrįsti. GT atstovai remiasi skirtingomis teorinėmis perspektyvomis, o šios iš esmės lemia GT atmainos pasirinkimą (Mills et al., 2006; Charmaz, 2012; Birks ir Mills, 2015). Tačiau B. Glaseris (2004) kontrargumentuoja teigdamas, kad rėmimasis filosofine paradigma kaip pirmasis GT taikymo žingsnis yra negalimas, nes sumažina GT metodologinį potencialą. Jo teigimu, pasirinktosios filosofinės paradigmos taikymas jau yra išankstinė nuostata ir tam tikros hipotezės apie tikrovę, o tai trukdo kurti GT remiantis tik empiriniais duomenimis.

Prieš pradėdamas taikyti GT, tyrėjas turi pasirinkti ir *duomenų rinkimo metodus*. Skirtingoms GT atmainoms būdingos panašios tyrimo eigos ir savarankiškos teorijos kūrimo procedūros. GT derina įvairias duomenų rinkimo technikas: nestruktūruotą ar pusiau struktūruotą interviu, stebėjamą dalyvaujant, grupines diskusijas (angl. *focus group*), dienoraščius, dokumentus, vaizdo įrašus, laiškus, knygas, laikraščių iškarpas – viską, kas gali atskleisti ir padėti rasti atsakymus į tyrimo klausimus (Corbin ir Strauss, 1990). Tačiau kiekviena GT atmaina turi savitų procedūrinių niuansų, būdingų priemonių sudarymui.

Remiantis *klasikine* GT (Glaser, 2002, 2004), „viskas yra duomenys“, tad tyrimui gali būti taikomi įvairūs duomenų rinkimo metodai: individualūs interviu, stebėjimas, neformalus pokalbis, virtualūs komentarai, piešiniai, ištraukos iš laikraščių ar žurnalų ir t. t. Čia būtina išlaikyti *teorinės* tyrimo dalyvių ir / ar tyrimo medžiagos atrankos metodą, reiškiantį „procesą, kurio metu tyrėjas kartu renka, koduoja ir analizuoja duomenis bei sprendžia, kur ir kokių duomenų toliau ieškoti tam, kad plėtotų išskylančią teoriją“ (Glaser ir Strauss, 1967, 45). Tad iš pradžių galima numatyti tyrimo dalyvius, tačiau kurdamas teoriją tyrėjas gali pastebėti, kad būtina įtraukti ir kitų tyrimo dalyvių. Taigi gali kisti ir pirminės tyrimo priemonės sudarymo schema įtraukiant naujų, tikslinamųjų, klausimų. Išankstiniai struktūruoti interviu klausimai ir griežtas kitų priemonių sudarymas suponuoja tam tikras išankstines hipotezes, o tai neatitinka GT logikos ir trukdo kurti GT. B. Glaserio (2004) teigimu, aiškiai struktūruoti klausimai neleidžia duomenims „kalbėti“, tad interviu klausimai kinta. Tyrimo metu gali išryškėti ir kitų duomenų rinkimo metodų, pvz., rašinių, esė, poreikis. B. Glaseris duomenų rinkimo valdymą visiškai patiki kuriamai teorijai; jis tiki, kad dėl tyrėjo įgūdžių, gebėjimų, kruopštaus darbo ir kantrybės tikrai iškils idėjų, nurodysiančių tolesnę tyrimo kryptį. B. Glaseris ir J. Holtonas (2004) teigia, kad siekiant teorinio jautrumo svarbu pradėti tyrimą turint kuo mažiau pirminių idėjų ir išankstinių hipotezių. Duomenų rinkimą veikia išskylanti teorija, t. y. tolesnė duomenų atranka galima tik surinkus ir išnagrinėjus pirminius duomenis (Holton, 2009). GT tyrimo metu gali kisti ir interviu klausimai – tai netgi yra būtina, kad pamatęs kuriamos teorijos spragas tyrėjas panaudotų jas GT plėtotei. Taigi tyrėjas žino ir keičia tolesnį duomenų rinkimo būdą ir erdvę.

Sisteminės GT atstovai (Corbin ir Strauss, 1990, 2008) teigia, kad GT tyrimui svarbu laikytis numatytos tyrimo procedūrų sistemos. Įprastai tyrėjas pirmiausia atlieka 20–30 interviu, renka duomenis tol, kol pasiekia vadinamąjį kategorijų prisotinimą. Čia taip pat svarbi duomenų rinkimo metodų įvairovė. Pasitelkus sistemiską procedūrų rinkinį tyrimo duomenims analizuoti, plėtojama induktyviai grindžiama teorija apie socialinį fenomeną. Subjektyvi tyrimo dalyvių patirtis diktuoja tolesnę tyrimo kryptį ir eigą. Socialinis pasaulis yra labai sudėtingas ir nesama paprastų paaiškinimų apie jame vykstančius įvykius (Corbin ir Strauss, 2008). GT siekiama užfiksuoti kuo daugiau šio sudėtingumo, nors ir pripažįstama, kad viso jo užfiksuoti neįmanoma. Tad tiriant reiškinių pats GT tyrimas lemia priemonių pataisas.

Tyrimo pradžioje tyrėjas gali turėti tik tam tikrų idėjų, kas turėtų būti jo informantai, o tyrimo metu jis pamato, kokių naujų tyrimo dalyvių būtina įtraukti (Birks ir Mills, 2015). J. Corbin ir A. Straussas (1990, 2008) pabrėžia, kad taikant GT būtina griežtai laikytis procedūrų ir taisyklių, kitaip tai nebus GT. Specifinės procedūros būdingos tiek duomenų rinkimui, tiek analizei. Sisteminės GT atstovai mini ir teorijos jautrumą: B. Glaserio supratimu, jis kyla pasinėrus į duomenis, o A. Strausso ir J. Corbin teigimu, teorinį jautrumą galima pasiekti pasitelkus įvairias priemones ir technikas, pvz., klausinėjimą, koncepcijų kaitaliojimą (angl. *flip-flop technique*) (Pranskūnienė, 2013).

Konstruktivistinė GT (Charmaz, 2006) taip pat taikomi kuo įvairesni duomenų rinkimo metodai. Rašomos tyrėjo atmintinės, pildomi tyrėjo užrašai. Gauti duomenys laikomi paveiktais specifinių tyrimo aplinkybių, t. y. išryškinama tyrimo konteksto svarba. Pabrėžiamas tyrėjo gebėjimas įsijausti, būti empatiškam ir atskleisti tyrimo dalyvių patirtį, jausmus, nuostatas, įsitraukti į tiriamus reiškinius ar procesus. Visoms GT atmainoms būdinga tuo pat metu rinkti ir analizuoti duomenis; B. Charmaz teigimu, „tai leidžia eiti toliau ir giliau į tiriamąją problemą, tinkamai plėtoti kategorijas“ (2006, 48). Greta bendrųjų principų, konstruktyvistinė GT reikalauja kurti duomenis kartu su tyrimo dalyviais (angl. *co-constructing data*). Yra daugybė socialinės realybės atmainų, tad susitelkiama ne į tam tikrą vieną procesą, bet į skirtingą to proceso ar reiškinio patirtį. Svarbu ne tik tai, kaip tyrimo dalyviai kuria ir interpretuoja savo požiūrį į gyvenimą, bet ir tai, kaip pats tyrėjas kuria ir interpretuoja tiriamųjų konstruktus ir jų interpretacijas. Taigi duomenų rinkimo metodai nuolatos kinta.

Nepaisant skirtingų GT atmainų, esminis duomenų rinkimo metodas yra interviu, o visi kiti – papildo ir leidžia sukurti teoriją, paaiškinančią tiriamąjį fenomeną (Corbin ir Strauss, 1990; Bluff, 2005; Charmaz, 2006, 2008). Duomenys renkami tol, kol prisotinamos kategorijos. Teorija kuriama ir plėtojama viso tyrimo metu. GT tyrėjas turi nuolatos judėti pirmyn ir atgal rinkdamas ir analizuodamas duomenis. Taigi fiksuotas duomenų rinkimo metodų įgyvendinimas nekeičiant, pvz., pirminių interviu klausimų, GT neįmanomas.

Kitas įprastas GT duomenų rinkimo metodas – stebėjimas. Dažnai stebėjimo vienetu tampa ne pavienis žmogus, bet jų grupė, pvz., šeima, įmonė, bendruomenė. Stebėjimą GT tikslinga taikyti, kai tyrimo dalyviai nežino tikslų atsakymų, kai siekiama pažinti fizinę tiriamo reiškinio aplinką, kai norima geriau suvokti žmonių tarpusavio santykius, atskleisti tam tikrų įvykių detales, tyrinėti nekalbinę komunikaciją. Viso GT tyrimo metu būtina rašyti atmintines; jos įtraukiamos į tyrimą kaip ir visi kiti duomenys.

Vienas iš svarbiausių tyrimo procesų elementų, išskiriantis GT iš kitų metodologijų ir pripažįstamas visų GT atmainų, yra *teorinė atranka*. Ji reiškia, kad iš anksto nežinoma, kiek ir kokių duomenų šaltinių prireiks atliekant tyrimą. Gavus pirmuosius duomenis, jie iš karto analizuojami, pagal išryškėjančius poreikius renkami kiti duomenys, jie analizuojami ir vėl renkami nauji duomenys. Tai vyksta tol, kol prisotinamos kategorijos ir sukuriamą teorija. Tad ir interviu klausimai kinta tyrimo metu, atsižvelgiant į kuriamą

ir plėtojamą teoriją (Glaser, 2004). Teorinė atranka yra duomenų rinkimas, valdomas iš teorijos kylančių koncepcijų ir pagrįstas lyginimo idėja. Jos tikslas yra ieškoti žmonių, vietų ar įvykių, kurie padėtų rasti koncepcijų atmainas ir kategorijų dimensijų bei savybių gausą ir įvairovę (Petružytė, 2008). Tiriamųjų atranka interviu ar stebėjimui atliekama taip, kad kiekvienas naujas atvejis suteiktų papildomos ir naujos informacijos, reikalingos kuriant koncepcines kategorijas. Tad tyrėjas suformuoja pradinę imtį, o vėliau, remdamasis duomenų analizės rezultatais, ją praplečia ir taip plėtoja teoriją.

Parametrai

Metodologinis GT *tikslas* yra sukurti savarankišką teoriją, kuri paaiškintų surinktų duomenų esmę (Glaser ir Strauss, 1967; Corbin ir Strauss, 1990; Glaser, 2004; Bluff, 2005; Mills et al., 2006; Bradley, 2010; Charmaz, 2012; Birks ir Mills, 2015). Visos GT atmainos kelia tą patį tikslą – sukurti naują teoriją, tačiau pastebima ir tam tikrų skirtumų. Objektivistinė klasikinė GT siekia atsakyti į klausimą „Kodėl?“. Konstruktyvistai GT atstovai domisi ir siekia atsakyti į klausimus „Kas?“ ir „Kaip?“ (Charmaz, 2008). Domimasi, kaip tyrimo dalyviai elgiasi patekę į tam tikrą specifinę situaciją, kaip jie kuria reikšmes. Čia svarbu veiksmas (o kitų GT atmainų esminis objektas nekinta – tai yra *procesas*). Konstruktyvistinė GT kuria teoriją kartu su tyrimo dalyviais, o klasikinė ir sisteminė GT teigia, kad teorija kyla iš duomenų.

Prieš pradedant rinkti ir analizuoti GT duomenis, reiškia aiškiai žinoti tyrimo tikslą ir tyrimo klausimo tinkamumą. GT, kaip tyrimo metodologija, pasirenkama atsižvelgiant į *tyrimo klausimus*. Jie yra tyrimo šerdis ir centras, jie sieja visas kitas tyrimo schemos dalis (Maxwell, 2003). GT tyrimo klausimai yra teiginiai, identifikuojantys tiriamą fenomeną. Jie nukreipti į procesą ir veiksmą. GT tyrėjas juda pirmyn ir atgal, vienu metu renka ir analizuoja duomenis, kol pasiekia teorinį prisotinimą. GT tyrime nesama konkrečių vienas po kito einančių žingsnių – jie susipynę tarpusavyje. Tyrėjas nuolat skatinamas grįžti peržiūrėti atliktų tyrimo etapų ir, jeigu reikia, keisti tyrimo kryptį. Dėl to GT tyrimo klausimai nėra pastovūs – jie gali kisti tyrimo metu išryškėjus tam tikroms kategorijoms. Vis dėlto reikalingos tam tikros gairės norint pradėti GT tyrimą. Pirmiausia GT tyrėjas turi numatyti tyrimo klausimus, sutelktus į tiriamą fenomeną (Corbin ir Strauss, 1990). Šiais pirminiais tyrimo klausimais turi būti siekiama atskleisti, o ne patikrinti prielaidas apie tiriamą reiškinį. Suprantama, iškelti tokius klausimus, kuriuose nebūtų išankstinių nuostatų, sudėtinga (o kartais ir neįmanoma), todėl tyrėjas turi būti atidus ir siekti atskleisti fenomeną, o ne jį paaiškinti tikrindamas vieną ar kitą hipotezę (Bluff, 2005; Hussein et al., 2014).

Lyginant pagrindines GT atmainas, tyrimo klausimai iš esmės nesiskiria. Pirminiai GT tyrimo klausimai turi būti atviri, nesiekiantys atsakymo „taip“ arba „ne“. Jie neturi suponuoti prielaidų apie tiriamą fenomeną, neturi įtraukti jau egzistuojančių teorijų, kurias reikia ar norima patikrinti. Rekomenduojama tyrimo klausimus sutelkti į veiksmą ir procesą, pvz., aiškintis, kaip asmenys veikia, o ne kodėl jie taip daro (Corbin ir Strauss,

1990). Tyrimo metu tyrimo klausimai gali būti papildomi, įtraukiama naujų sąvokų, pagrįstų gauta interviu medžiaga; tyrėjas gali tyrimo klausimus ne tik išplėsti, bet ir susiaurinti – tai lemia teorinė atranka ir teorinis prisotinimas. Kai pastarasis pasiekiamas, tyrėjas gali pastebėti, kad pirminiai tyrimo klausimai pasikeitė beveik neatpažįstamai.

Klasikinės GT atstovai tik paaiškina GT procedūras (Glaser ir Holton, 2004), o sisteminė GT atmaina aiškiai struktūruoja pagrindinius *parametrus*: centrinę kategoriją apipina įvairios kategorijos, apibūdinančios priežastis, sąlygas, strategijas, kontekstą, įsiterpiančius veiksnius, rezultatus, pasekmes. Visa tai vyksta ašinio kodavimo metu. Atrankinio kodavimo metu tyrėjas formuoja ginamuosius GT teiginius, kurie apibrėžia ryšius tarp ašinio kodavimo metu atrastų kategorijų (Corbin ir Strauss, 1990). Konstruktyvistinėje GT kai kurių minėtųjų parametrų gali ir nebūti. Čia pirmiausia susiformuoja jautrinamieji (angl. *sensitizing*) konceptai ir bendrosios disciplininės (tyrimo temos, mokslo srities ir / ar krypties, šakos) perspektyvos, iškeliami tyrimo problema ir tyrimo klausimai. Tuomet renkami ir analizuojami duomenys. Konstruktyvistinė GT (Charmaz, 2008), skirtingai nei Strausso ir Corbin GT atmaina, sutelkta ne į vieną aiškiai apibrėžtą procesą, bet į skirtingas to paties proceso ar reiškinių atmainas. Pabrėžiama daugialypė realybė, požiūrių ir veiksmų sudėtingumas, įsijautimas, o ne griežtas tyrimo procedūrų laikymasis.

Rezultatai

GT rezultatas yra sukurta nauja savarankiška teorija (Glaser ir Strauss, 1967; Glaser, 2004; Bluff, 2005; Mills et al., 2006; Corbin ir Strauss, 2008; Bradley, 2010; Charmaz, 2012; Birks ir Mills, 2015). GT siekiama ne aprašyti empirinius rezultatus, bet juos konceptualizuoti, tad rezultatas visada yra abstrakti analitinė teorija, kategorizuojanti ar aiškinanti procesus ar reiškinius. Sukurtoji teorija pagrįsta empiriniais duomenimis apie tyrimo dalyvių patirtį ir požiūrį (Creswell, 2003).

Vis dėlto rezultatų apibrėžtys išryškina tam tikrus GT atmainų ypatumus, susijusius su kuriamos teorijos konceptualumu ir pobūdžiu: klasikinė GT siekia maksimalaus konceptualizacijos lygio, A. Straussas ir J. Corbin reikalauja konceptualaus aprašymo lygmens; konstruktyvistinė GT pabrėžia interpretacinį aspektą. J. Corbin ir A. Straussas (1990), B. Glaseris (2004) teigia, kad GT kyla iš duomenų, o konstruktyvistinės GT atstovė K. Charmaz (2006) mano, kad teorija yra kuriama. Konstruktyvistinės GT rezultatas turi būti suprantamas ne kaip objektyvus tekstas apie tiriamus reiškinius, bet ir kaip tyrėjo pateikiama interpretacija, požiūris į tiriamą reiškinį, suvokiama kaip kontekstuali, priklausoma nuo laiko, vietos, kultūrinių, socialinių ir kitokių veiksnių (Charmaz, 2008, 2012).

B. Glaseris (2004) teigia, kad teorija turi natūraliai kilti iš duomenų, o J. Corbin ir A. Straussas (2008) siūlo naudoti įvairias technikas, padedančias analizuoti duomenis ir kurti teoriją. B. Glaseris kritikuoja šį požiūrį ir teigia, kad tai yra duomenų „primetimas“. Iš šios sandūros kilo *iškilimo vs primetimo* (angl. *emergence vs forcing*) kritika

(Pranskūnienė, 2013). Konstruktyvistinė GT (Charmaz, 2006) pabrėžia interpretatyvų tiriamo reiškinių portretą, o ne tikslų jo paveikslą: teigiama, kad klasikinėje GT atmainoje kylančios kategorijos yra abstrakčios, objektyvios ir bendros, o sisteminėje GT duomenų skirstymą forsuoja per didelis sistemiškumas, dėl to GT tampa sudėtingų taisyklių ir principų rinkiniu. Konstruktyvistinėje GT atmainoje – priešingai kitoms dviem – išlaikomas pirminis dėmesys teorijos iškilimui, priklausantis nuo tyrimo sąlygų, tyrėjo požiūrio ir jo sąveikos su tyrimu (Charmaz, 2008, 2012). Klasikinės GT požiūriu, tyrėjas turi atmesti visą galimą poveikį, o konstruktyvistinės GT atstovai skatina šį poveikį priimti (Pranskūnienė, 2013).

Diskusija

Pagrindinėms GT atmainoms būdinga ta pati terminija: „kodavimas“, „nuolatinis lyginimas“, „teorinė atranka“, „atmintinių rašymas“. Panašus ir tyrimo procesas: duomenų rinkimas, kodavimas, lyginimas, kategorijų išskyrimas, teorinė atranka, centrinės kategorijos vystymas, teorijos kūrimas. Tad dėl šių panašumų lyginti GT atmainas tampa dar sudėtingiau. Vis dėlto D. Petružytė (2008) pastebi, kad GT atmainų neatitikimai susiję ne su terminais, o su tyrimo procesais.

GT priemonių sudarymo *procesas* iš esmės panašus visose GT atmainose. Naudojami įvairūs duomenų rinkimo metodai, o pagrindine priemone laikomi interviu ir stebėjimas bei atmintinių rašymas; duomenys renkami ir analizuojami tuo pačiu metu. GT kritikuojamas struktūruotas klausimynas ir siūloma modifikuoti interviu klausimus tyrimo metu. Tyrimo dalyvių atranka taip pat kinta atsižvelgiant į jau surinktus duomenis. Teorinė atranka tiesiogiai susijusi su interviu klausimų kaita. Sutariama, kad visas GT procesas turi būti nukreiptas į naujos teorijos, paaiškinančios tiriamą reiškinį, sukūrimą. Nepaisant visų šių panašumų, tarp pagrindinių GT atmainų esama ir tam tikrų skirtumų. Klasikinė GT pabrėžia teorijos iškilimą iš duomenų (Glaser ir Strauss, 1967; Glaser, 2002; Glaser ir Holton, 2004). Sisteminės GT atstovai J. Corbin ir A. Straussas (1990) pateikia konkrečias priemones ir strategijas tyrėjams, norintiems taikyti GT metodą, o B. Glaseris (2004) juos kritikuoja teigdamas, kad tai kliudo rasti tai, kas iš tiesų vyksta tyrimo lauke. Sutinkama, kad išankstinėmis nuostatomis paremtos priemonės (klausinėjimo technikos, analitinės schemos, diagramų formos) forsuoja duomenis ir trukdo GT natūraliai iškilti iš duomenų. B. Glaseris (2004) teigia, kad viskas yra duomenys; sisteminės GT atstovai pritaria, kad duomenys turi būti renkami iš įvairių šaltinių (Corbin ir Strauss, 1990), tačiau siūlo rinkti pusiau struktūruotą, o ne nestrukūruotą interviu (Mills et al., 2006). Skirtumų galima pastebėti ir lyginant GT požiūrį į tyrimo priemones. B. Glaseris (2004) siūlo laikytis procedūrinio lankstumo ir paprastumo, o J. Corbin ir A. Straussas (2008) rekomenduoja naudoti įvairias pagalbines priemones, netgi, pvz., kokybinių duomenų kompiuterinės analizės programas.

Vienas iš esminių GT aspektų yra tai, kad duomenys pradedami analizuoti juos dar renkant (Glaser ir Strauss, 1967; Corbin ir Strauss, 1990; Glaser, 2004; Charmaz, 2006, 2012; Birks ir Mills, 2015). GT nėra griežta tyrimo metodologija, kuria remdamasis tyrėjas galėtų judėti prie tolesnio tyrimo etapo tik sėkmingai įvykdęs ankstesnįjį. Priešingai – GT yra pasikartojantis tyrimo procesas: tyrėjas nuolatos privalo grįžti į ankstesnius tyrimo proceso etapus, kad galėtų tinkamai plėtoti teoriją. Tai nuolatinis ciklinis teorinės atrankos, duomenų rinkimo, nuolatinės lyginamosios analizės ir interpretacijos procesas. Dėl to duomenys renkami ir analizuojami tuo pat metu, GT taikoma teorinė atranka, o tai keičia ir tyrimo priemones (Birks ir Mills, 2015). GT analizė pradedama iš karto, kai tik surenkami pirmieji duomenys. Tuo GT skiriasi nuo daugumos kokybinių tyrimų, kuriuos atlikdamas tyrėjas pirmiausia surenka kuo daugiau duomenų ir tik tada pradeda juos analizuoti. Pačioje tyrimo pradžioje atlikta duomenų analizė pateikia tolesnių interviu ir stebėjimų gaires ir kryptį, t. y. tyrėjas mato, kur ir ko reikia klausti bei stebėti, kokius duomenis toliau rinkti. Duomenų rinkimas nėra visai nestruktūruotas – kiekvienas tyrėjas pradeda tyrimą turėdamas kelis klausimus ar jų blokus, nukreiptus į tiriamą fenomeną. Vėliau tyrėjas atlieka papildomus interviu, kurie leidžia priartėti prie tiriamo proceso ir teorijos sukūrimo. Vyksta nuolatinis lyginimas; sudaręs centrinę kategoriją, tyrėjas vėl grįžta prie duomenų rinkimo ir pergrupuoja duomenis, sudaro naujas kategorijas, tobulina jų pavadinimus, centrinę kategoriją praturtina naujais duomenimis.

GT tyrimo priemonių sudarymo *parametrai* iš esmės nesiskiria – visose GT atmainose sutariama, kad tyrimo tikslas ir tyrimo klausimai kinta tyrimo metu, priklausomai nuo gautų duomenų, tačiau skirtingose GT atmainose galima įžvelgti ir tam tikrų ypatumų. Tyrėjai, pasirinkę klasikinę GT, privalo viso tyrimo metu laikytis būtent klasikinės GT procedūrų (Holton, 2009), t. y. kad tyrėjas turi laikytis sisteminių procedūrų tiek rinkdamas duomenis, tiek juos analizuodamas bei plėtodamas teoriją.

GT *rezultatas* visada yra nauja savarankiška teorija, tačiau J. Glaseris ir A. Straussas (1967) papildė, kad GT leidžia sukurti dviejų tipų teorijas – bendrąją (angl. *formal*) ir konkrečiąją (angl. *substantive*). Konkrečioji teorija apibrėžta ir empiriškai matuojamai temai tinkama teorija. Bendroji teorija yra platesnė, aukštesnės conceptualizacijos reiškiniams analizuoti tinkama teorija. Ji apima bendresnius reiškinius. Bendroji teorija yra apibendrinta, o konkrečiosios teorijos apibendrinimo lygis labiau susijęs su tiriamuoju objektu, dėl to yra siauresnis, apibrėžtesnis. K. Charmaz (2008) teigia, kad GT pateikia vidutinės kategorijos teoriją, paaiškinančią procesus ir elgesį; čia teorija kuriama, o ne kyla iš duomenų.

Išvados

Nors skirtingose GT atmainose taikomos šiek tiek skirtingos tyrimo procedūros, jas jungia bendri metodologiniai dėsningumai ir logika: taikoma teorinė atranka, duomenų

rinkimui pasitelkiamas interviu (nors taikomi ir kiti papildomi metodai). GT analizė pradedama dar renkant duomenis, o GT rezultatas – nauja savarankiška teorija, paaiškinanti tirtąjį reiškinį. Šios teorijos suprantamos kaip kontekstualios situacinės, o ne universalios taikomos abstrakčios teorijos. GT įprastai būna koncentruota ir nuosekli, atitinkanti socialinę realybę ir taikoma praktikoje.

Esminis duomenų rinkimo metodas visose GT atmainose yra interviu. Nepaisant tam tikrų metodologinių skirtumų, esminis visų GT atmainų akcentas yra judumas ir priemonių kintamumas. *Judumas* yra GT tyrimo vystymasis ir plėtotė dėl procese natūraliai išskylančių poreikių papildomai rinkti duomenis, keisti duomenų rinkimo kryptį, formuoti kitus ar papildomus interviu ir / ar tyrimo klausimus, keisti tyrimo dalyvių atrankos kriterijus. Tokie poreikiai randasi dėl privalomųjų GT metodologijos komponentų (nuolatinio lyginimo, atmintinių rašymo apie tyrimo eigą, metodologiją, kategorijų formavimą, interviu tekstus, abstrahavimą) įgyvendinimo. GT *judumas* reiškia ir nuolatinį tyrėjo mąstymo „judėjimą“ pirmyn ir atgal renkant, analizuojant, apmąstant, abstrahuojant duomenis. Viena vertus, tai praplečia tyrėjo galimybes, kita vertus, susiduriama su informacijos perkrova, kurią tyrėjui tenka suvaldyti. Šis straipsnis gali būti naudingas tyrėjams, norintiems gilintis į GT metodologiją ir žengti pirmuosius žingsnius sudarant GT tyrimo priemones.

Literatūra

- Birks, M. ir Mills, J. (2015). *Grounded Theory. A Practical Guide* (2nd ed.). London: Sage Publications.
- Bluff, R. (2005). Grounded Theory: The Methodology. Iš I. Holloway (Ed.), *Qualitative Research in Health Care* (p. 147–167). London: Open University Press.
- Bradley, S. A. (2010). Reconstructed Grounded Theory: Beyond Comparison? Iš *Proceedings of the 7th International Conference on Networked Learning 2010*. Prieiga per internetą: <http://www.lancaster.ac.uk/fss/organisations/netlc/past/nlc2010/abstracts/PDFs/Bradley.pdf>.
- Breckenridge, J. P., Jones, D., Elliott, I. ir Nicol, M. (2012). Choosing a Methodological Path: Reflections on the Constructivist Turn. *The Grounded Theory Review*, 11(1), 64–71.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage Publications.
- Charmaz, K. (2008). Constructionism and the Grounded Theory Method. Iš J. A. Holstein, J. F. Gubrium (Eds.), *Handbook of Constructionist Research* (p. 397–412). New York: The Guilford Press.
- Charmaz, K. (2012). The Power and Potential of Grounded Theory. *A Journal of the BSA Medical Sociology Group*, 6(3), 2–15.
- Corbin, J. ir Strauss, A. (1990). Grounded Theory Research: Procedures, Canons, and Evaluative Criteria. *Qualitative Sociology*, 13(1), 3–21. doi: 10.1007/BF00988593

- Corbin, J. ir Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. London: SAGE Publications. doi: 10.4135/9781452230153
- Creswell, J. W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (2nd ed.). London: SAGE Publications.
- Glaser, B. (2004). Naturalist Inquiry and Grounded Theory. *Forum: Qualitative Social Research* 5(1). Prieiga per internetą: <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/1-04/1-04glaser-e.htm>.
- Glaser, B. G. (2002). Conceptualization: On Theory and Theorizing Using Grounded Theory. *International Journal of Qualitative Methods*, 1(2), 1–31.
- Glaser, B. G. ir Holton, J. (2004). Remodeling Grounded Theory, *Forum: Qualitative Social Research*, 5(2), Art. 4. Prieiga per internetą: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/607/1315>.
- Glaser, B. G. ir Strauss, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. USA, London: Aldine Transaction.
- Holton, J. A. (2009). Grounded Theory as a General Research Methodology. *The Grounded Theory Review*, 7(2), 67–89.
- Hussein, M., Hirst, S., Salyers, V. ir Osuji, J. (2014). Using Grounded Theory as a Method of Inquiry: Advantages and Disadvantages. *The Qualitative Report*, 19(13), 1–15.
- Kenny, M. ir Fourie, R. (2014). Tracing the History of Grounded Theory Methodology: From Formation to Fragmentation. *The Qualitative Report*, 19, 1–9.
- Maxwell, J. A. (2005). *Qualitative Research Design: An Interactive Approach* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Mills, J., Bonner, A. ir Francis, K. (2006). The Development of Constructivist Grounded Theory, *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1), 1–10.
- Petružytė, D. (2008). Grindžiamosios teorijos metodologija: B. Glaser'io ir A. Strauss'o versijų palyginimas. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1, 72–89.
- Pranskūnienė, R. (2013). „Nardinantis interaktyvumas“ muziejinėje edukacijoje: grindžiamoji teorija: Socialinių mokslų daktaro disertacija. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Žydzūnaitė, V., Virbalienė, A. ir Katiliūtė, E. (2006). Grindžiamoji teorija – kokybinė edukologijos tyrimų metodologijos strategija. *Pedagogika*, 83, 57–63.

Development of Instruments for Grounded Theory Research: Process, Parameters and Results

Ramunė Bagdonaitė-Stelmokienė¹, Vilma Žydzūnaitė²

¹ Vytautas Magnus University, Faculty of Social Sciences, Department of Education, Jonavos St. 66, LT-44191 Kaunas, Lithuania, r.bagdonaitė@gmail.com

² Vytautas Magnus University, Faculty of Social Sciences, Department of Education, Jonavos St. 66, LT-44191 Kaunas, Lithuania, vilma.zydzunaite@vdu.lt

Summary

Grounded Theory (hereinafter – GT) is considered one of the most widely used research methodologies in social sciences. Due to different versions of GT, the development of instruments for research still poses particular questions. The article addresses the following *research question*: what are the process, parameters and outcomes (results) of development of instruments for research under different versions of GT? *The aim* is to summarize the methodological regularities and the logic of tools' development within the different versions of GT.

Though the research procedures applied in different versions of GT are slightly different, they share some common aspects: theoretical sampling is usually applied; an interview is employed for data collection (though other additional methods are used as well). GT analysis starts as early as data collection, while the result of GT is a new independent theory describing, explaining and substantiating the phenomenon. The GT is understood as contextual and situational theory rather than universally applied abstract theory.

An interview is the key data collection method across all versions of GT. Despite the particular methodological differences, the main highlight of all versions of GT is the fluctuation (changeability) and the variability of instruments' content, what means the (possible) change of questions of interviews or criteria for observations, or document analysis. On the one hand, it expands the researcher's possibilities; on the other hand, the researcher faces an overload of information which is difficult to cope with.

Keywords: *grounded theory, interview, theoretical sampling, theoretical saturation, methodological versions(s).*

Iteikta / Received 2016-02-14
Priimta / Accepted 2016-06-20